

САРА ЗДРАВКОВИЋ

**МЕТАМОРФОЗА СТРАНСТВОВАЊА У
ПИСМИМА ИЗ ТУЋИНЕ
БОРИСЛАВА ПЕКИЋА**

САЖЕТАК: Тема рада је мотив странствовања у *Сабраним писмима из туђине* Борислава Пекића. Покушава се расветлити однос између биографске чињенице напуштања домовине и обраде овог мотива у *Сабраним писмима из туђине*, уз осврт на теоријска запажања о егзилу првенствено Едварда Саида, Јосифа Бродског и Дубравке Угрешић. Циљ рада је да се утврди развојни пут мотива, као и да се сагледа његов утицај на портретисање односа странца са новом средином, и саме те средине. Доказује се да Пекић у *Сабраним писмима из туђине* обликује фигуру писца-егзиланта који изграђује динамичан и променљив однос према тренутном пребивалишту. На концу прихвата судбину вечитог странствовања, проналазећи у њој духовни дом. Пекићев добровољни боравак у туђини испољава аналогije са стањем самоегзила и чак са егзилом мотивисаним друштвеним околностима, описаним у литератури, што се може објаснити животним условима сличним за све емигранте у земљи одредишта, али и ауторовим доживљајем себе као вечитог странца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: туђина, Борислав Пекић, *Сабрана писма из туђине*, емиграција, егзил, Лондон

Увод

Егзил има историјску, политичку, психолошку, филозофску димензију. Када имамо посла с писцима, и уметничку, често експлицитно уписану у њихово дело. *Сабрана писма из туђине* Борислава Пекића сведочанство су преплитања многих аспеката овог

моћног феномена у фигури писца-егзиланта. Писац имплицитно поставља питање могућности добровољног изгнанства и релативизује осећај припадности. Анализира друштвене појаве Велике Британије и Југославије непоткупљивим погледом странца посматрача. Придружујући се великом броју уметника и културних радника који су кроз историју делили његову судбину, Пекић у *Сабраним њисмима из њуђине* ближе расветљава унутрашња и спољашња превирања имиграције у модерном добу.

Егзил: појам, својства, импресије

Ако се пође од дефиниције саме речи као „присилно удаљавање из родне земље: протеривање из дома”¹, већ се уочава потенцијал усложњавања значења, с обзиром на то да по другој дефиницији „егзил је ’присилни или добровољни боравак ван домовине’”². Првобитно коришћен као казнена мера, форма егзила се кроз историју мењала. Данас постоји у дословном смислу, уз „разне облике модерног отуђења, за које је ’изгнанство’ честа метафора”³. Зачетници модерне теоријске мисли о егзилу су „Хана Арент, Теодор Адорно и други егзиланти који су побегли од нациста”⁴. На њихов рад се надовезују савремени аутори попут „италијанског филозофа Ђорђа Агамбена”, док други, „Американац палестинског порекла Едвард Саид и аутори заинтересовани за постколонијализам, одлучују да пођу од размишљања о присилном измештању ван Европе”⁵. Важне за разумевање егзила су и есејистичке рефлексije писаца који су искусили егзил, попут Јосифа Бродског (Joseph Brodsky) и Дубравке Угрешић.

Едвард Саид (Edward Said) истиче како у двадесетом веку егзил доживљавају милиони протераних, расељених и избеглих због рата, глади, болести: „Изгнанство је из изузетне, а понекад и искључиве казне за посебне појединце – као што је Овидије [...] –

¹ Neubauer, John et al. 2009b. „Individual Trajectories: Introduction” in: John Neubauer & Borbála, 6. Сви цитати из литературе, који нису на српском језику, дати су у преводу аутора чланка.

² Ђорић Француски, Биљана. 2012. „Културолошка хибридноост егзиланта у Британији: мултикулти као буре барута за друштвене кризе на Западу” у: Драган Бошковић (ред.). *Егзиланти: књижевности, култура, друштво*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 183.

³ Neubauer, John et al. 2009a. „Preface” in: John Neubauer & Borbála Zsuzsanna Török (Ed.) *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe*. London: Walter de Gruyter GmbH, pg. XII.

⁴ Neubauer, John et al. 2009b. „Individual Trajectories: Introduction” in: John Neubauer & Borbála, 20.

⁵ Исто.

претворено у окрутну казну целих заједница и народа”.⁶ Ти људи „су одсечени од својих корена, своје земље, своје прошлости”.⁷ Под кровним појмом егзила разликују се избеглице, самоиницијативни исељеници „обично из личних или друштвених разлога”⁸, и емигранти. Проблематика се може разумети и тако да „егзил је политички мотивисан (било да се ради о избеглиштву из ратног подручја, прогонству или добровољном одласку), док је мигрант у потрази за бољим економским условима, школовањем, новим културним искуствима итд.”⁹

Допринос егзиланата Западној култури није остао непримећен: „У САД је академска, интелектуална и уметничка мисао то што је данас због избеглица из фашизма, комунизма...”¹⁰ Европски егзил двадесетог века карактерише својеврсна инверзија у односу на традиционално поимање егзила. Цитирајући Аристид Золберг (Aristide Zolberg), Нојбауер (Neubauer) истиче да се јавља „поновно увођење забране изласка [...], европске диктатуре двадесетог века радије су бирале да критичари, дисиденти и непожељни елементи буду код куће него у иностранству, јер су код куће могли бити ућуткани...”¹¹ Овакав историјски и друштвено-политички контекст условио је измењену дефиницију егзила:

Егзил у Источној и Централној Европи двадесетог века обично је био самомотивисан или, повремено, принудан одлазак из матичне земље или уобичајеног места становања, због угрожавања слободе или достојанственог опстанка особе...¹²

С друге стране, одлазак исељеника „мотивисан је генералним осећањем отуђења од матичне културе”.¹³ Разлика између егзиланта и исељеника замагљује се ако се уважи да субјективан доживљај игра улогу у искуству опасности или непријатељства, па се

⁶ Said, Edward. 2013. „Intellectual Exile: Expatriates and Marginals”. <https://postcolonialseminar.files.wordpress.com/2013/05/article-said.pdf> (13. 9. 2021), 113.

⁷ Said, Edward. 2011. „Reflections on Exile.” <https://www.dobrasvisualis.com.br/wp-content/uploads/2011/11/Reflections-on-Exile.pdf> (12. 9. 2021), 140.

⁸ Исто, 144.

⁹ Стојановић, Олга. 2011. „Књижевност миграције у контексту европског литерарног простора”. Научни састанак слависта у Вукове дане. 2, *Српска књижевност и европска књижевност*. Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар, 375.

¹⁰ Said, Edward. 2011. „Reflections on Exile.” <https://www.dobrasvisualis.com.br/wp-content/uploads/2011/11/Reflections-on-Exile.pdf> (12.09.2021.), 137.

¹¹ Neubauer, John et al. 2009b. “Individual Trajectories: Introduction” in: John Neubauer & Borbála, 7–8.

¹² Исто, 8.

¹³ Исто, 10.

поставља питање „када политички притисак постане толико неподношљив да преостаје једино самоегзил као самоодбрана”¹⁴, и по ком критеријуму би се уопште могла успоставити јасна категоријација.

Југославија је заузимала посебно место у послератној Источној Европи, јер „искључена 1948. из Стаљиновог међународног Информбироа (Коминформа), почела је да прима, а не да извози егзиланте”.¹⁵ Дубравка Угрешић с иронијом примећује да „чињеница да се могу вратити у домовину одузима југословенским егзилантима жељену ауру трагичности”.¹⁶ Међутим, неоспорно је да је тадашња власт испољавала нетрпељивост према другачијим политичким идејама, што је, између осталих, на својој кожи осетио и Борислав Пекић, пре своје емиграције у Енглеску. Мотив странствовања ће своју есејистичку и литерарну обраду наћи у његовим *Сабраним њисмима из њуђине*.

Борислав Пекић: мотив егила и *Писма из њуђине*

Услед доследног залагања за идеје у које је веровао, Пекић је

од 1948. био [...] на издржавању казне строгог затвора с принудним радом у трајању од 15 година у КПД Сремска Митровица и КПД Ниш као политички секретар Главног одбора илегалне антикомунистичке организације Савез демократске омладине Југославије. 1953. је пуштен из затвора актом помиловања.¹⁷

У наредним годинама Пекићева књижевна каријера доживела је интензиван развој (плодан рад у филмској индустрији, објављене књиге *Време чуда* (1965), *Ходочашће Арсенија Њејована* (1970 – НИН-ова награда) итд.). Почетком седамдесетих година су

створене нове, и обновљене старе листе непожељних културних радника, чија се дела нису смела објављивати ни изводити и чија се имена нису смела помињати у јавности. Један број стваралаца тих година потражио је излаз у крађој или дужој емиграцији (Пекић, Александар Петровић, Душан Макавејев, други и ја).¹⁸

У једном интервјуу Пекић изјављује:

¹⁴ Исто, 8–9.

¹⁵ Исто, 16.

¹⁶ Угрешић, Дубравка. 2000. „Писати у егзилу”. *Реч* 60 (6), 103.

¹⁷ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана њисма из њуђине*, Београд: Лагуна, 253.

¹⁸ Михаиловић, Драгослав. 2002. „Да ли је Борислав Пекић шпијун?”. У: Љиљана Пекић & Михајло Пантић (прир.) *Друђи о Пекићу*. Београд: Откровење, 95.

Након 1968. године био сам у истом морбидном расположењу у коме сам био 1946. А то је душевно неизоставно изискивало образовање неке тајне антидржавне организације [...] како ми се није поново у затвор ишло, изабрао сам Лондон. Такође, врста затвора. Туђина је – затвор, верујте ми.¹⁹

Поимање туђине као затвора настало је, чини се, у ретроспективи, с обзиром на то да је писац најпре у одласку видео стваралачки подстрек: „Страх од духовне некрозе разлог је мом одласку из Београда. [...] Углед и рутина, пресудни непријатељи духовне независности и радозналости, претили су да ме учауре...”²⁰ Парадокс у доживљају странствовања темељ је Пекићевој обради теме у *Сабраним њисмима из њуђине*. Ови есејистички текстови најпре су носили назив „Писма из Лондона”, настала „првобитно за потребе ВВС, где су емитована од 1985. до 1991. године”²¹, а касније „објављена као *Писма из њуђине* (1987)”²² Након првих, следила су *Нова њисма из њуђине* (1989) и *Последња њисма из њуђине* (1991). Издање *Сабрана њисма из њуђине*, које обухвата све три књиге писама, првобитно је објављено 2004. године. Преименовањем у *Писма из њуђине*, Пекић је „потцртао свој књижевно-егзистенцијални положај и оријентацију [...], своје је дело чврсто везао за књижевно-друштвени феномен изгнанства”²³

Писмима из њуђине, *Новим њисмима из њуђине*, као и *Последњим њисмима из њуђине* претходе „Писмо читаоцу”, „Друго писмо читаоцу” и „Треће и последње писмо читаоцу.” У „Првом писму читаоцу”, мада скептичан према могућности успешног извршења задатка, Пекић саопштава да је „упознавање југословенских слушатеља ВВС-а са Енглеском и Енглезима, морао бити смисао, циљ и садржај мојих емисија”²⁴ У својим текстовима дотицаће се најразличитијих тема из британског и, успостављањем паралела, југословенског културног, политичког и јавног живота. На том трагу, већ у следећем писму, „Писац и туђина”, открива се један од парадокса његовог боравка у туђини: „Пошто овде нисам да

¹⁹ Пекић, Борислав. 1993. *Време речи*, Београд: БИГЗ, 312.

²⁰ Исто, 119.

²¹ Божовић, Гојко. 2008. „Завичај Борислава Пекића”, у: Верољуб Вукашиновић (ред.) Зборник 25. књижевних сусрета *Савремена српска њроза*. Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, 275.

²² Кољевић, Светозар. 2009. „Борислав Пекић и енглеска култура”, у: Петар Пијановић и Александар Јерков (ред.) *Поеџика Борислава Пекића: Преџлиџање жанрова*. Београд: Институт за књижевност и уметност и Службени гласник, 33.

²³ Берговић Јоксимовић, Зорица. 2011. „Пекићева Енглеска: Сабрана писма из туђине”. *Књижевна историја* 143/144 (43), 203.

²⁴ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана њисма из њуђине*, Београд: Лагуна, 20.

упознам Британце него још боље свој народ, бојим се да ћете у мојим *Писмима из туђине* (Енглеске) више слушати о нама него о њима”.²⁵ Писац сматра да му је измештање послужило: „да не изгубим независност мишљења и способност да своје теме уздигнем до извесне универзалности, без које нема уметничке истине”.²⁶ Уникатним спојем ове мотивације и тематизације збивања како у својој отаџбини тако и у иностранству, Пекић „испитује граничност властите егзистенције у сусрету са историјским и идеолошким процесима”.²⁷

Већ у првом писму *Писама из туђине*, „Писац и туђина”, Пекић започиње обликовање фигуре егзиланта, спрема ширег контекста изгнанства писца и других интелектуалаца претежно европског порекла, и њиховог односа према домовини. Увезујући имена из прошлости и своје савремености, закључује:

Још од антике, људи пера, мањи или већи део живота, чешће принудно, ређе драговољно, понекад и у мутној мешавини повода, проведоше у ономе што зовемо туђином, а што је, у ствари, овај наш свет виђен с неке друге стране [...] између чистишишта Туђине и чистишишта Домовине, мислећи и пишући језиком земље која их је одбацила или коју су они одбацили. Али одбацивање никад није било, нити може бити трајно. Ма где и ма како живео, прави ће писац увек припадати историји и судбини свог народа.²⁸

По Пекићу та спона је неминовна али, у туђини, мучна: „Дуго бити изван круга матерњег језика ризик је. Спона са пореклом и тлом генетска је, митска. [...] Ван земље животодавно корење се суши, извора те обнове нема”.²⁹ Можда се у оваквом доживљају може наћи разлог што су „егзилантски текстови [...] често [...] експлицитно или имплицитно полемични, иронични, аутоиронични, меланхолични, субверзивни и носталгични”³⁰, као и за Саидово запажање о „тврдоглавости” егзиланта да „чврсто се држећи своје различитости као оружја које треба употребити са непоколебљивом вољом, егзилант ватрено инсистира на свом праву да одбије да припада”.³¹ На том трагу, Пекић већ у првом „Писму читаоцу”

²⁵ Исто, 25–26.

²⁶ Исто, 25.

²⁷ Божовић, Гојко. 2008. „Завичај Борислава Пекића”, у: Верољуб Вукашиновић (ред.) Зборник 25. књижевних сусрета *Савремена српска њроза*. Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, 277.

²⁸ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана њсма из туђине*, Београд: Лагуна, 24.

²⁹ Исто.

³⁰ Угрешкић, Дубравка. 2000. „Писати у егзилу”. *Реч* 60 (6), 97.

³¹ Said, Edward. 2011. „Reflections on Exile”. <https://www.dobrasvisualis.com.br/wpcontent/uploads/2011/11/Reflections-on-Exile.pdf> (12. 9. 2021), 145.

указује на потешкоће обављања свог задатка из изолованости егзилијарне позиције: „Гумачити један народ странцима, а при томе и сâм бити странац, арогантна је смелост”.³²

Последње писмо *Писама из њуђине*, „Повратак из туђине у туђину”, потврђује већ утврђено запажање: „егзилант се ретко врати [...]. Због чега би понављао исти пут; само ретки имају снаге за два егзила”.³³ Писац елаборира да „није најтежа туђина што су вам је својим неразумевањем наметнули други. Најтежа је она коју сте својим неразумевањем других сами створили”.³⁴ Егзил омогућава улазак у „апсолутну перспективу: у стање у којем је човек препуштен самом себи и свом језику, без икога и ичега између њих...”³⁵ Пекићева примедба о обраћању путем радија могла би се узети као метафора овог стања:

Говорити и при томе веровати да оно што саопштавате има неког смисла, а не знати коме се обраћате [...] да ли вас ико уопште слуша или сте окружени глувилом ништавила [...] необично је и, рекао бих, неприродно стање људске мисли.³⁶

За егзиланта, однос према земљи порекла и земљи боравка подложен је променама. Приметна је тенденција да се у *Писмима из њуђине* иронизују искључиво наше стереотипне особине, чак и кад у својој основи имају добру намеру, док се о енглеским говори у суперлативу, чак и кад би им се могло приговорити са етичког становишта. Тако у писму „Англосаксонски манири”, Пекић образлаже да „човек у поноћ не лежи на улици да би му правили друштво већ што му је тешко, а то је у највећој мери његова лична ствар. А промету ако смета – полицијска ствар. Ни у ком случају ваша”.³⁷ Контрастно, Живорад, стереотипни Србин, „сместа ће лежећем човеку прићи, и пошто је, вероватно, и зналац хитне помоћи, покушати у живот да га поврати. Ако га из неспретности не убије – или овај њега – постаће му кум”.³⁸

Ситуација се надаље мења, па у *Новим писмима из њуђине*, већ у „Другом писму читаоцу”, писац признаје да су му

³² Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана писма из њуђине*, Београд: Лагуна, 20.

³³ Угрешкић, Дубравка. 2000. „Писати у егзилу”. *Реч* 60 (6), 100.

³⁴ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана писма из њуђине*, Београд: Лагуна, 178.

³⁵ Brodsky, Joseph. 2015. „The Condition We Call Exile.” <https://www.bisla.sk/english/wpcontent/uploads/2015/01/Joseph-Brodsky-The-Condition-We-Call-Exile.pdf> (15. 9. 2021), 7.

³⁶ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана писма из њуђине*, Београд: Лагуна, 20.

³⁷ Исто, 43.

³⁸ Исто.

Енглези и Енглеска постали досадни. Различитости, којима се поносе, а којима сам се дивео, почеше ме замарати чим открих да су безначајније него што мисле и они и ми. Њихове неочекиваности посташе предвидљиве чим сам их упознао. Њихове врлине посташе увредљиве кад сам их упоређивао с нашим манама, а мане ништавније у поређењу с нашим врлинама.³⁹

Тако у писму „Хола као патка, кваче као патка, изгледа као патка, то је очигледно, слон” Пекић цитира свог фиктивног саговорника, стереотипног Енглеца господина Џоунса, који објашњава „енглески начин” представљања моралне оправданости Фолкландског рата: „Није важно разликовати се. Важно је изгледати као да се разликујете. Онда можете безбедно радити што и сви други, а да се свима чини да радите нешто – друго”.⁴⁰ У *Новим њисмима из њуђине* наступа, дакле, „прозирање британских аутостереотипа о властитој изузетности, која се показује као крунска илузија...”⁴¹, што сведочи о амбивалентности Пекићеве егзиларне позиције. Успоставља се дистанца не само од југословенских стереотипа о Енглецима већ и од сопствених ранијих предубеђења. Истовремено, зачудни тон, теме и коментари изнети у писмима указују на одржану позицију другости у односу на Британију. Запажања истовремено рефлектују свет у којем се аутор налази, али и позицију изван.

У тексту „Како да се у Британији добро осећате”, предуслов друштвеног „уклапања” странца показује се парадоксалним: „ваша је једина шанса да се овде добро осећате у томе да дивљак, односно странац, останете [...] где можете, и колико можете, показујте да сте странац. Само нипошто немојте се тиме поносити...”⁴² На овом месту испољена је тенденција писаца-егзилианата да услед животних околности измене своје критеријуме среће и задовољства, да буду „срећни са идејом несреће, тако да то [...] може постати не само начин размишљања већ ново, иако привремено, боравиште”.⁴³ Може се рећи да, анализирајући друштвене односе, Пекић „реконструира питање идентитета [...] и преиспитује механизме производње истине, слика, презентација...”⁴⁴

³⁹ Исто, 184.

⁴⁰ Исто, 189.

⁴¹ Брајовић, Тихомир. 2009. „Други као огледало: компаративно-имаголошко читање Пекићевих Писама из туђине”, у: Петар Пијановић и Александар Јерков (ред.) *Поеџика Борислава Пекића: Прејлићане жанрова*. Београд: Институт за књижевност и уметност и Службени гласник, 250.

⁴² Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана њисма из њуђине*, Београд: Лагуна, 191–192.

⁴³ Said, Edward. 2013. „Intellectual Exile: Expatriates and Marginals”. <https://postcolonialseminar.files.wordpress.com/2013/05/article-said.pdf> (13. 9. 2021), 117.

⁴⁴ Бошковић, Драган. 2012. „Издајека: Егзил као (транс)историјски и геополитички хоризонт српске књижевности” у: Драган Бошковић (ред.) *Егзиланти*:

На том трагу, Пекић описује и искуство странствовања својих сународника. Читано у светлу „Повратка из туђине у туђину”, писмо „Неподношљива лакоћа лудила” сведочи о посебном егзистенцијалном бесмислу:

У моје време, у коме сте лакше добијали велике богиње него пасош, избеглице су преко границе стизали без исправа, често и без коже... Наше данашње политичке избеглице су, за мој конзервативни укус, понешто бизарне. [...] Разлози за бекство налазе се на лицу места, тамо где се азил тражи, а не на месту због којег се тражи.⁴⁵

Међутим, ако Пекић и осуђује овакво понашање, он то не чини експлицитно. У писму „Глас вапијућих из лимба”, јасно предочава мотивацију југословенске не-политичке емиграције за напуштање домовине и њену незавидну исељеничку позицију:

Све су то интелектуалци и добри професионалци. И свој позив воле, а ниједан није могао њиме да се бави у земљи која их је школовала, где су одрасли; коју, ма каква да је, воле више од других.⁴⁶

Писац елаборира проблем сабласним поређењем: „Биће у лимбу [...] неспособно да умре – живи, а живот да користи не може. Ако замислимо живот у коми, знаћемо шта је живот у лимбу. И шта – живот у туђини...”⁴⁷ Поетизује се тако искуство „модерне изглобљености из познатих хуманистичких или искуствених оквира постојања”.⁴⁸ Пекић неповољно оцењује и статус који су емигранти стекли у британском друштву: „У Великој Британији они су злоупотребљена радна снага. [...] Издани од властите земље, и овде су жртве издаје”.⁴⁹ Његов текст, веран својствима егзиланског писања, постаје „расправа са светом, матичном културом и другим културама”.⁵⁰

књижевности, култура, друштво. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 35.

⁴⁵ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана њисма из њуђине*, Београд: Лагуна, 332.

⁴⁶ Исто, 346.

⁴⁷ Исто, 345–346.

⁴⁸ Божовић, Гојко. 2008. „Завичај Борислава Пекића”, у: Верољуб Вукашиновић (ред.) *Зборник 25. књижевних сусрета Савремена српска ѡроза*. Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, 277.

⁴⁹ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана њисма из њуђине*, Београд: Лагуна, 346.

⁵⁰ Бошковић, Драган. 2012. „Издајека: Егзил као (транс)историјски и геополитички хоризонт српске књижевности” у: Драган Бошковић (ред.) *Егзиланти: књижевности, култура, друштво*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 33.

Када је у питању доживљај Енглеза и њихове културе, „Треће писмо читаоцу” затиче Пекића помиреним са чињеницом да постоји

предрасуда [...] туђина којом се он, у недостатку бољег средства, брани од дискретних ксенофобских осећања домаћина. [...] Она се у великој мери губи, у најгорем случају рационализује, кад с годинама боравка у Енглеској схватите да је добитак проистекао из таквог стања наоружане неутралности реципрочан: оно што чува њихову слободу, због чега су према вама сумњичави, штити понеку вашу, те вам допушта да међусобно неповерење, ако се држи цивилизованих граница, примите као природно, па и удобно стање ствари.⁵¹

У *Последњим писмима из туђине*, следствено, пишево прилагођавање слободи коју пружа стање странствовања очитује се и у описивању и похвали одређених појава у енглеском друштву из неутралне позиције. Описујући британске манире пожељне у већини социјалних ситуација, контрастно представља енглеске крчме као „храмове британске слободе”, и у последњем писму *Последњих писама из туђине*, као једну од навреднијих врлина Енглеза истиче да „више од припадника тренутно моћнијих или имућнијих народа [...] знају, с мање средстава, под тежим условима, угодније да живе”.⁵² У *Последњим писмима из туђине*, тако је испољена тенденција да се зађе „онкрај стереотипа и предрасуда [...] да би се показало како иза или испод онога што изгледа несумњиво и саморазумљиво постоји и нешто друго”.⁵³ То „друго” је свет виђен из помирености са егзилијарном ситуацијом, што омогућава критичку, али не афективну перцепцију. Та нова сталожено претеже се изван граница земље боравка, и може узроковати и „боље разумевање властитог народа”.⁵⁴

У последњем писму *Последњих писама из туђине*, „Farewell Britain and...” може се рећи да аутор превасходно „покушава да утврди шта му је то британско искуство донело и шта је у њему стекао као неупоредиву аутентичност у властитом доживљају света”.⁵⁵ Оно је својеврсно сабирање утисака: „Спознајући туђу

⁵¹ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана писма из туђине*, Београд: Лагуна, 341.

⁵² Исто, 497.

⁵³ Брајовић, Тихомир. 2009. „Други као огледало: компаративно-имаголошко читање Пекићевих Писама из туђине”, у: Петар Пијановић и Александар Јерков (ред.) *Поетика Борислава Пекића: Прејилићање жанрова*. Београд: Институт за књижевност и уметност и Службени гласник, 249.

⁵⁴ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана писма из туђине*, Београд: Лагуна, 107.

⁵⁵ Божовић, Гојко. 2008. „Завичај Борислава Пекића”, у: Верољуб Вукашиновић (ред.) *Зборник 25. књижевних сусрета Савремена српска проза*. Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, 276.

туђину, хтедох да изгубим своју, да видим како је бити странац у туђој земљи, пошто сам странац био у сопственој, и све то да бих јој се једном, ако успем, вратио као домородац. Нисам успео”.⁵⁶ Док се намера одласка предочена у писму „Писац и туђина” темељи на унутрашњој мотивацији, у исказу који затвара *Сабрана њисма из њуђине* алудира се на спољашње факторе који су условили иницијално осећање неприпадања у домовини. Ова двострука егзиларност улива се у јединствену, метафизичког призвука:

Успео сам само да се као странац и овде и тамо одомаћим [...] Схватио сам да је странствовање моја природа, моја судбина. Да ћу свакад и свуда бити – странац. И да ћу, с Ничеом, смети рећи: „О самотности, самотности, завичају мој!”⁵⁷

Овај егзистенцијални положај указује на то да су „сјећање на завичај (прошлост) и нада у обећану земљу (будућност) изгубљени”⁵⁸, и да „други [...] јесу тек симболично огледало сопственог странствовања”.⁵⁹ Може се рећи да настаје „фигура *њосвемацњет сїстранца*”⁶⁰, што је „аутоимагинативно обликовани, али, такође, ’типски’ белетристички распознатљив израз интелектуалног ескапизма”.⁶¹ Међутим, завичајност Пекићеве самотности имплицира да је повратак из егзила остварен у сопственој индивидуалности, потврђујући да „не-моћи отићи од себе [...] је скривени одговор о смислу сваког одласка”.⁶² На крају *Сабраних њисама из њуђине*, осамљена јединка у простору празне слободе, у лимбу, проналази какав-такав дом. Ово „удомљавање” је прилагођавање стању неприлагођености, будући да егзил у себи сабира „номадско, децентрирано, полифоно [...] тек што му се човек прилагоди, кад његова узнемирујућа сила поново избије”.⁶³ Тако Пекић, по повратку из

⁵⁶ Пекић, Борислав. 2020. *Сабрана њисма из њуђине*, Београд: Лагуна, 495.

⁵⁷ Исто, 496.

⁵⁸ Вукашиновић, Желимир. 2012. „Како је изгубљена утопија егзила? – о друштву без заједнице и отуђењу без самоће”, у: Драган Бошковић (ред.). *Егзиланци: књижевности, култура, груштво*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 281.

⁵⁹ Брајовић, Тихомир. 2009. „Други као огледало: компаративно-имаголошко читање Пекићевих Писама из туђине”, у: Петар Пијановић и Александар Јерков (ред.). *Поешика Борислава Пекића: Прејлицијетет жанрова*. Београд: Институт за књижевност и уметност и Службени гласник, 255.

⁶⁰ Подвлачи Тихомир Брајовић.

⁶¹ Исто, 255.

⁶² Јерков, Александар. 2012. „Поетичко изгнанство и немогуће бекство од себе” у: Драган Бошковић (ред.). *Егзиланци: књижевности, култура, груштво*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 19.

⁶³ Said, Edward. 2011. „Reflections on Exile”. <https://www.dobrasvisualis.com.br/wp-content/uploads/2011/11/Reflections-on-Exile.pdf> (12. 9. 2021), 149.

Лондона, изјављује да: „није ми намера пустити корење у Југославији, желим ићи на Исток, онај Далеки, дакако. У Индију [...] просто нећу да кажем да себи нисам дао све шансе”.⁶⁴ Синтагма „све шансе” може се разумети у контексту мишљења да су на целокупном Западу „све разлике технологије, а не суштина. Оне праве, очекујем, налазе се на Истоку”.⁶⁵ Помиреност са личним стањем странствовања тако ослобађа потребу за свеобухватним сагледавањем људског искуства.

Закључак

У тематизацији странствовања у *Сабраним њисмима из њу-ђине* Борислава Пекића уочена је развојна нит. Аутор смешта егзил у историјски контекст, излаже субјективна опредељења, разлоге за одлазак из домовине, искуства, процес прилагођавања странствовању, и артикулише стање егзила на филозофској равни. Запажања о интеракцији са новом средином, и о другим странцима у њој, нераскидиви су део егзилијарног искуства. „Писма читаоцу” чине својеврстан оквир којим се маркира развој у перцепцији феномена. Доживљају себе као вечитог странца придружује се непрекинуто бављење дешавањима у Југославији, што додатно доприноси осећају неуклопљености у страномј средини. Пекић поетски уобличује фигуру писца-егзиланта, издижући тако своје искуство на универзалну раван. Превасходно у *Последњим њисмима из њу-ђине*, демонстрира се како прихватање стања странствовања обезбеђује дистанцу и непристрасност у самосагледавању и перципирању друштвених односа у земљи боравка. У *Сабраним њисмима из њуђине*, есејистички и литерарни израз стреми ка исходној мисли субјективног егзила, о човеку који је „рођен у погрешној цивилизацији, и свагде живи у туђини, без обзира на то да ли у својој туђини или туђој туђини. И ако сте свагде на погрешном месту, парадоксално, свако постаје ваше”.⁶⁶ Ако се има у виду да је Пекићева мотивација за одлазак у иностранство и уметничке природе, може се рећи да је у његовој богатој језичкој артикулацији странствовања уметнички циљ досегнут.

---

⁶⁴ Пекић, Борислав. 1993. *Време речи*, Београд: БИГЗ, 120.

⁶⁵ Исто, 121.

⁶⁶ Исто, 126.